

ნინო პოპია შვილი

ბილინგვური განათლება იდენტობის დისკურსში (საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა გამოცდილება)

აბსტრაქტი

ბილინგვური განათლება სრულად ცვლის ადამიანს, აყალიბებს მის ფსიქოლოგიას და მიმართებებს. ცნობილია, რომ ბილინგვური / მულტიკულტურული განათლების დროს პიროვნება ეცნობა და იყენებს სხვა ენიდან შემოსულ კულტურას. ეს კი ადამიანში ქმნის ახალ, დამატებით იდენტობას.

საბჭოთა კავშირის არსებობის პირობებში ბილინგვური განათლება ქმნიდა საბჭოურ იდენტობას. რუსული ენა, როგორც მეორე, ხოლო ზოგ შემთხვევაში კი – პირველი ენა, იმდენად მნიშვნელოვანი და საგაღდებულო იყო, რომ საბჭოთა კავშირში შემაგალ ზოგიერთ ქვეყანაში თუ ეთნიკურ ჯგუფში დღემდე ინარჩუნებს ძველ გავლენას.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში შეინიშნებოდა იდენტობის კრიზისი, რომელიც ბილინგვურ განათლებასთანაც იყო უშუალო კავშირში.

ბილინგვური განათლების, როგორც ცნებისა და პროცესის შესახებ, მრავალი მოსაზრება გამოიკვეთა. თავად ტერმინი „ბილინგვური განათლება“ არაერთმნიშვნელოვანია და ამიტომაც მისი რამდენიმე განმარტება არსებობს. ერთი გაგებით, ბილინგვური განათლება გულისხმობს მშობლიური ენიდან მეორე ენაზე, ძირითადად – სახელმწიფო ენაზე გადასვლას. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ბილინგვური განათლება – ესაა ორი ენის – მშობლიურისა და მეორე ენის (ძირითად შემთხვევაში სახელმწიფო ენის, ან რეგიონული ენის) ერთდროულად და ერთნაირად ფლობა, ან ერთნაირად სრულყოფა (ვარგესი,

2004). სხვა მოსაზრების თანახმად, ბილინგვური განათლება არ წარმოადგენს პრობლემას არც სახელმწიფოსათვის და არც სოციუმისათვის, რადგან ესაა გარკვეული *რესურსი*, რომელიც უნდა იყოს გამოყენებული და არა *პრობლემა*, რომელიც უნდა გადაიჭრას (ჰორნბერგერი, 2000). ამ მიდგომის მიხედვით, ბილინგვური განათლება არ უნდა ვაქციოთ დაბრკოლებად და არ უნდა დაგსახოთ მისი გადაჭრის გზები, რადგან პრობლემა შესაძლოა გადაიჭრას, ან დარჩეს მოუგვარებელი. თუ ბილინგვურ განათლებაში ვიგულისხმებთ რესურსს, მაშინ თვითონ პრობლემაც დაკარგავს მნიშვნელობას, ხოლო რესურსის ამოქ-

მედება კი შეიძლება დაიგეგმოს ეტაპობრივად და გარემოებების მიხედვით. რუსურსის გამოყენება კი მუდმივი და მდგრადი პროცესია, რომელიც შეიძლება იყოს კარგად დაგეგმილი და გათვლილი.

ბილინგვური განათლება ხუთ მთავარ კომპონენტს უნდა აკმაყოფილებდეს:

1. ბიკულტურალიზმი, ან მულტიკულტურალიზმი, რომელიც გულისხმობს უნარს, რომ სრულიად სრულფასოვნად გრძნობდე თავს საკუთარი ეთნიკური კულტურის წიაღში და, ასევე, დომინანტი კულტურის წიაღშიც.
2. მაღალპროფესიული ბილინგვიზმი, ანუ ორი (ან მეტი) ენის სრულყოფილი ფლობა.
3. ორი (ან მეტი) კულტურის ფუნდამენტური ზიარება და კულტურათა შერწყმა.
4. კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება სხვა კულტურისა და ენის მატარებლებისადმი.
5. ეთნიკური უმცირესობებისათვის თანასწორი განათლების მიღების საშუალება (ტრილოსი).

თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ამ კომპონენტების დაჯგუფებაც შესაძლებელია, რადგან პირველი, მესამე და მეოთხე პუნქტები გარკვეულად გამომდინარეობენ და ავსებენ კიდევ ერთმანეთს. შესაბამისად, შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ბიკულტურალიზმი და/ან მულტიკულტურალიზმი თავის თავში მოიცავს როგორც ორი ან მეტი კულტურისადმი მიკუთვნებულობას, კულტურათა შერწყმის, გათავისების პროცესს, ასევე კეთილგანწყობას სხვა კულტურისა და/ან ენის წარმომადგენლების მიმართ.

ბილინგვური განათლება სრულად ცვლის ადამიანს, აყალიბებს მის ფსიქოლოგიას და მიმართებებს. ცნობილია, რომ ბილინგვური/მულტიკულტურული განათლების დროს პიროვნება ეცნობა და იყენებს სხვა ენიდან შემოსულ კულტურას. ეს კი ადამიანში ქმნის ახალ, დამატებით იდენტობას.

თვითიდენტიფიკაციის კრიტერიუმები: სქესი, ეროვნება, მშობლიური ენა, ოჯახი, ინტერესები იცნობს დამატებით მახასიათებლებსაც, რომლის მიხედვითაც, ადამიანი საკუთარი თავის იდენტობას ახდენს. მეორე ენა ხშირად იდენტობის ერთ-ერთი გარე მახასიათებელია, მით უფრო იმ გარემოსა და იმ შემთხვევაში, თუკი მეორე ენის სტატუსი სახელმწიფო ენას უკავია.

მეორე ენა ხშირად უდრის მეორე იდენტობას, ან თვითიდენტობის შემავსებელი ხდება.

ცნობილია, რომ თუ მეორე ენა ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ენაა მსოფლიოში, კომუნიკაციის დროს ამ ენაზე საუბრის დროს ხდება როგორც ენობრივი კომპონენტების: ლექსიკის, სინტაქსის, მორფოლოგიის ხშირი გამოყენება, ასევე სწორედ მეორე ენის გავლენით კულტურული და ყოფითი თავისებურებების, გეოგრაფიული და ისტორიული კომპონენტების ჩართვაც.

თუ მეორე ენა სახელმწიფო ენაა, მისი მნიშვნელობა კიდევ უფრო ფართოვდება. მეორე იდენტობის ან იდენტობის მახასიათებლის როლიც კიდევ უფრო იკვეთება და მეორე ენის გამოყენების მოტივაციაც უფრო იზრდება.

საბჭოთა კავშირი, რომელიც მულტიეთნიკური და მულტიკულტურული სახელმწიფო იყო, თავის თავში მოიცავდა მრავალ ენასა და კულტურას, სადაც დომინანტი რუსული და/ან საბ-

ჭოთა კულტურა იყო. საბჭოთა კავშირის არსებობის პირობებში, მეორე ენის სტატუსი რუსულ ენას ჰქონდა მინიჭებული. ათწლეულების განმავლობაში რუსული ენისა და კულტურის იდეოლოგიური ზეგავლენის შედეგად ჩამოყალიბდა საბჭოთა კულტურა, რომელიც მთლიანად რუსულენოვანი იყო. რუსული ენა ერთდროულად აუცილებელ/სავალდებულო და ელიტარულ ენად იქცა. რუსული ენის მრავალმხრივმა და იძულებითმა სტატუსმა საბჭოთა კავშირში მცხოვრები ხალხების უმრავლესობაზე დიდი იდეოლოგიური ზეგავლენა და იდენტობის რუსულ ენასა და კულტურასთან ფორმირება გამოიწვია. როგორც აღნიშნავენ, “საბჭოთა საგანმანათლებლო და ენობრივი პოლიტიკის შედეგად საქართველოში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფები – რუსები, სომხები, აზერბაიჯანელები, აფხაზები, ოსები, ბერძნები, ქურთები და სხვები გახდნენ რუსული პოლიტიკური და ენობრივი საზოგადოების ნაწილი” (ტაბატაძე).

მნიშვნელოვანია იმისი საზგასმა, რომ რუსულ იდენტობასთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ამჟღავნებდნენ საბჭოთა კავშირში შემავალი ის ხალხები, რომლებიც მოგვიანებით ეთნიკურ უმცირესობებად მიიჩნეოდა. საკუთარი ენისა და კულტურის გვერდით ისინი სწავლობდნენ და ეცნობოდნენ არა რეგიონულ ენას (საქართველოს მაგალითზე, ქართულს), არამედ რუსულ ენას. იდენტობის ამგვარმა ფორმირებამ კი შემდგომში წარმოშობილ კონფლიქტებში ერთ-ერთი მთავარი როლი ითამაშა.

ცნობილია, რომ თვითიდენტობა იდენტობების მრავალფეროვნებისაგან შედგება, სადაც თითოეული კომპონენტი შესაძლოა იყოს წამყვანი. ენტონი დ.

სმითი აღნიშნავს: „მე“ მრავალ იდენტობასა და როლს მოიცავს, იქნება ეს ოჯახური, ტერიტორიული, კლასობრივი, რელიგიური, ეთნიკური თუ გენდერული. ის აგრეთვე ავლენს, თუ როგორ ეფუძნება თითოეული ეს იდენტობა იმ სოციალურ კლასიფიკაციებს, რომლებმაც შესაძლოა სახე იცვალოს ან სულაც გაქრეს” (სმითი, 2006). საბჭოთა კავშირის არსებობის პირობებში ბილინგვიზმის ნიადაგზე შექმნილი იდენტობა განსაზღვრავდა საბჭოთა კავშირში მცხოვრები ხალხების განვითარებას. რუსული ენის გავლენა ხშირ შემთხვევაში მშობლიურ ენაზე მძლავრიც კი იყო. შექმნილი, მეორეული იდენტობა თანდათან დომინანტი ხდებოდა და პირველადი იდენტობა – მეორეული. ეს პროცესი განსაკუთრებით დამახასიათებელი იყო საბჭოთა კავშირში შემავალი მრავალი ხალხისათვის, რომლებიც შესაძლებელია სამ კატეგორიად დაჯგუფდეს:

1. პირველ რიგში, სლავური ენების ხალხებისათვის. მაგ.: უკრაინელებისა და ბელორუსებისათვის. რადგან რუსული ენა ყველა რესპუბლიკაში და მთელ კავშირშიც სახელმწიფო ენა იყო, სწორედ ამ ენაზე მიმდინარეობდა ოფიციალური და ადმინისტრაციული საქმისწარმოება. ამიტომაც იშვიათად დგებოდა საჭიროება ეროვნულ ენაზე საქმისწარმოებისა. განსაკუთრებით კი, სლავური ენების ჯგუფში შემავალი ხალხებისათვის. ეს ფაქტორი დღემდე არის პრობლემად ქცეული. ცნობილია, რომ ბელორუსიაში მეოცე საუკუნის ბოლოს ბელორუსული გამოცხადდა სახელმწიფო ენად, მაგრამ დღემდე იქ ორი სახელმწიფო ენაა: რუსული და ბელორუსული და

საქმისწარმოებაც ორივე ენაზე მიმდინარეობს. ამასთან, როგორც ბელორუსიაში, ისე უკრაინაში საშუალო სკოლებისა და უმაღლესი სასწავლებლების უმრავლესობაში რუსულ ენაზე მიმდინარეობს სწავლება. მხოლოდ ზოგიერთ ფაკულტეტს აქვს ე. წ. ორი სექტორი, სადაც რუსულთან ერთად ნაციონალურ ენაზე (ბელორუსული, უკრაინული) ასწავლიან.

2. შუა აზიის ქვეყნებში ეროვნულ ენასთან ერთად სახელმწიფო ენად ან სახელმწიფო ენასთან გათანაბრებულად არის ქცეული რუსული, რადგან წლების განმავლობაში ადმინისტრაციული და ოფიციალური საქმისწარმოება მიმდინარეობდა რუსულად და გამომდინარე ამ გამოცდილებიდან, შუა აზიის რესპუბლიკებისათვის ადმინისტრაციული საქმისწარმოების რუსული ენიდან ეროვნულ ენაზე გადატანა რთული ან შეუძლებელიც კი აღმოჩნდა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თუ წინა პუნქტში სამაგალითოდ აღებული ბელორუსული ენის შემთხვევაში ბელორუსული ენა ძალზე ახლოსაა რუსულთან და ენობრივი ბარიერი არ ან ნაკლებად არის დამაბრკოლებელი, უფრო რთული მდგომარეობაა შუააზიის ქვეყნების ნაციონალურ ენებთან დაკავშირებით.
3. ის ეთნიკური ჯგუფები, რომლებიც საბჭოთა კავშირში სხვა რესპუბლიკების შემადგენლობის შიგნით მოიაზრებოდნენ (მაგ, ოსები, ადიღეელები, ჩეჩნები, ინგუშები და სხვ.) რუსულ ენას განსაკუთრებული მონდომებითა და მისწრაფებით ეუფლებოდნენ, რადგან მათ-

ვის რუსული სხვა, დამატებითი დასაყრდენი იყო.

საკუთარი კულტურული იდენტობა ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში შემავალი ხალხებისათვის საკმაოდ გვიან, მეოცე საუკუნის 80-იანი წლებისათვის გახდა აქტუალური. შეიძლება ითქვას, რომ საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხების მხრიდან კულტურული და ენობრივი იდენტობის შეგრძნებამ და გათვითცნობიერებამ მიიყვანა საბჭოთა კავშირი დაშლამდე.

უთუოდ საგულისხმოა ისიც, რომ გლობალური ტრანსფორმაციების ეპოქაში გარკვეულ ტრანსფორმაციას განიცდის იდენტობაც. შესაბამისად, თუ საბჭოთა გამოცდილებას გავითვალისწინებთ, პოსტსაბჭოთა ეპოქაში დამოუკიდებლობამოპოვებული ხალხები იდენტობის კრიზისში აღმოჩნდნენ. ამ პროცესს ერთა და ხალხთა თვითგამორკვევის ხანასაც უწოდებენ. არსებობს შეხედულება, რომ სწორედ იდენტობის კრიზისი გახდა პოლიტიკური, ეთნიკური თუ რელიგიური კონფლიქტების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზიც. ზოგიერთი ექსპერტის აზრით, ეს კონფლიქტი “ენობრივი ომები” იყო (სვანიძე, 2006).

ბილინგვიზმი იდენტობის ტრანსფორმაციის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელი და მთავარი ფაქტორია. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ბილინგვიური გარემო საგანმანათლებლო პოლიტიკისათვის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი კონტექსტი უნდა იყოს. აღნიშნულია, რომ ენობრივი განათლების პოლიტიკის ორგანიზება უნდა ითვალისწინებდეს ლინგვისტურ გარემოს, ინდივიდებისა და სახელმწიფოს მიმდინარე და სამომავლო მოთხოვნილებებს (თუ რომელი ენებია, როგორი კომპეტენციებია ამ ენებში?) და ენათა სწავლების კონცეფციებს (ენო-

ბრივი განათლების პოლიტიკის განვითარება ევროპაში, 2008).

იდეენტობის კრიზისის შემდეგ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში იდეენტობის ტრანსფორმაციის ახალი ტალღა დაიწყო, რომელიც ბილინგვურ განათლებას მჭიდროდ დაუკავშირდა. “ბილინგვური განათლების მიზანი ხომ, ერთი მხრივ, სახელმწიფო ენის სათანადო დონეზე ათვისება, მეორე მხრივ კი - უმცირესობათა ენების შენარჩუნებასა და განვითარებაზე ზრუნვაა. ასეთი კონცეპტუალური მიდგომა უმცირესობათა წარმომადგენლებს უხსნის ენობრივი და მასზე, ასე ვთქვათ, „გადაბმული“ ეროვნული თვითიდენტიფიკაციის დაკარგვის საფრთხის შეგრძნებას და მოტივაციას უმაღლებს შემსწავლელებსა და მათ მშობლებს, შეისწავლონ სახელმწიფო ენა: მათთვის ცხადი ხდება, რომ სასკოლო ბილინგვური განათლება მოზარდის მომზადების ინსტრუმენტია მისი კარიერული წინსვლისა და სოციალურ-ეკონომიკურ თუ პოლიტიკურ სფეროებში წარმატების მისაღწევად, ამასთან, ბავშვის მშობლიური კულტურული გარემო კი არ ითრგუნება, არამედ ვითარდება და უკეთ წარმოინდობა მეორე ენის გარემოსთან შედარების ფონზე” (გაბუნია, 2010).

სახელმწიფო ანუ სამოქალაქო ცნობიერების სრულყოფილად გააზრება შეუძლებელია სახელმწიფო ენის ფლობის გარეშე. სახელმწიფო ენის, როგორც მეორე ენის სრულყოფილად ფლობის შემთხვევაში მალდება როგორც სახელმწიფო ცნობიერება, ასევე ხდება მეორე იდეენტობის შეცნობა ან თვითიდენტიფიკაციის დამატებითი კომპონენტით შევსება. ეს კი ხელს უწყობს მოქალაქის სრულფასოვან ჩართულობას სამოქალაქო ცხოვრებაში.

საქართველო, როგორც მრავალეროვნული ქვეყანა, დამოუკიდებლობის მოპოვების პირველივე წლებში დადგა მრავალენობრივი და მრავალნაციონალური რეალობის წინაშე. ბილინგვური განათლების კუთხით პოლიტიკის შემუშავებას რამდენიმე ეტაპი დასჭირდა, თუმცა დღეისათვის ექსპერტები მიიჩნევენ, რომ: “საქართველოს კანონმდებლობა ცალსახად უსვამს სახს სახელმწიფო ენის მნიშვნელობას სახელმწიფო ადმინისტრირების სფეროში და, ამასთანავე, ქმნის გარანტიებს ეთნიკური უმცირესობების უფლებების დასაცავად, მათ შორის მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების უფლება. დღევანდელ ეტაპზე, ალბათ, ყველაზე მნიშვნელოვანია ამ საკანონმდებლო ორივე მიმართულების აღსასრულებლად რეალური მექანიზმების ჩადება. ორივე საკანონმდებლო მიმართულების აღსრულება და განხორციელება შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ეთნიკური უმცირესობების სწორი საგანმანათლებლო პოლიტიკის წყალობით. სწორედ მულტილინგვური განათლების პოლიტიკაა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გამოსავალი, რათა ეს ორივე საკანონმდებლო მიმართულება აღსრულდეს და განხორციელდეს რეალობაში” (ტაბატაძე, 2010).

პოსტსაბჭოთა რეალობიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, უკვე დაძლეულია ის კრიზისი, რომელიც პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს მეოცე საუკუნის ბოლოს ახასიათებდათ ენობრივი პოლიტიკისა და ბილინგვური განათლების კუთხით. შეიძლება ითქვას, რომ დღეისათვის საქართველო, როგორც პოსტსაბჭოთა და/ან პოსტკოლონიალური ქვეყანა, უფრო მეტად ზრუნავს ბილინგვური/მულტილინგვური განათლების დასაწერად, განსაკუთრებით კი, ეროვნული

უმცირესობებით დასახლებულ რეგიონებში.

ბოლო ხანს საქართველოში გაჩნდა ტენდენცია, რომ სახელმწიფო ენის გვერდით, ე. წ. მეორე ენის ფუნქცია შეიძინოს ინგლისურმა, რაც სახელმწიფო პოლიტიკის კურსის დასავლურმა პოლიტიკამ, მსოფლიო ენობრივმა ტენდენციებმა და ქართული იდენტობის ახალმა ტრანსფორმაციამ თანაბრად განაპირობა. საქართველოს ხელისუფლების ეს მიმართება სხვადასხვა კუთხით გახდა ნიშნული, განხორციელდა და

ხორციელდება რამდენიმე პროექტი, რომლებიც ინგლისური ენის სწავლება-სა და გავრცელებას უწყობს ხელს როგორც დედაქალაქში, ისე რეგიონებში. სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ამგვარ კურსს საქართველოში ჰყავს როგორც მომხრეები, ისე მოწინააღმდეგეები. მოწინააღმდეგეთა დიდი ნაწილი ამაში რუსული ენის გავლენის ახალ ჩანაცვლებას ხედავს, ხოლო მომხრეები, ძირითადად, მსოფლიო ტენდენციებს ითვალისწინებენ.

ლიტერატურა

- ბარტი, 2003, Барт Р. Общество, воображение, реклама // Система моды: Статьи по семиотике культуры. - М.: 2003.
- გაბუნია, 2010, კახა გაბუნია, ენისა და საგნობრივი შინაარსის ინტეგრირებული სწავლების თავისებურებები ბილინგვურ კლასში, თბ., 2010, ჟურნ. “ბილინგვური განათლება” №1, 2010.
- ენობრივი განათლების პოლიტიკის განვითარება ევროპაში, 2008, ენობრივი მრავალფეროვნებიდან – მრავალენოვან განათლებამდე. ძირითადი ვერსია ენობრივი პოლიტიკის განყოფილება ევროპის საბჭო, 2008
- ვარგესი, 2004, Varghese, M. M. Professional Development for Bilingual Teachers in the United States: A Site for Articulating and Contesting Professional Roles. BILINGUAL EDUCATION AND BILINGUALISM, 2004, Vol. 7, No. 2&3, pp. 222-238.
- თევზაძე, 1999, გ. თევზაძე, საქართველო: ძალაუფლების სიმულაციები, თბ., 1999.
- თევზაძე, 2003, გ. თევზაძე, საქართველო: ძალაუფლების დაბრუნება, თბ., 2003.
- სვანიძე, 2006, Svanidze, G. National minorities in Georgia, review. Retrieved on March 25, from the website: www.minelres.lv.archive.htm <<http://www.minelres.lv.archive.htm>>
- სმითი, 2006, ენტონი დ. სმითი, ნაციონალური იდენტობა, თბ., 2006
- ტაბატაძე, 2010, <<http://www.scribd.com/doc/16213298/Multilingual-Educational-Policy-by-Shalva-Tabatadze-Georgian-Version>>
- ჰორნბერგერი, 2000, <<http://www.gse.upenn.edu/~hornberg/papers>> /Revisiting Continua 2000.pdf

Nino Popiashvili

**Bilingual Education in the Discourse of Identity
(Soviet and post-soviet experience)**

ABSTRACT

Bilingual education can completely alter a person, and build up an individual's psychology and attitudes. It's a well known fact that while receiving bilingual/multicultural education, a person gets to know and applies the culture of a foreign language. And this, in its turn, creates another new identity within a person.

During the Soviet era the bilingual education developed a soviet identity. The Russian language, having been used as a second and in certain cases as a first language, became so important and compulsory that in some former USSR states or ethnic groups it still remains as influential as ever.

The identity crisis was clearly evident during the post-soviet period. This severe crisis was directly related to the bilingual education.